

Günbatar aýgytlaýjy pursatda Sudany halas edip biljekdi... Halas etmedi

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Günbatar aýgytlaýjy pursatda Sudany halas edip biljekdi... Halas etmedi GÜNBATAR AÝGYTLAÝJY PURSATDA SUDANY HALAS EDIP BILJEKDI... HALAS ETMEDI

Günbatar Sudanyň harby hökümetden raýat hökümetine geçip, birazajygam bolsa demokratiýa ýakynlaşmagyna goşant goşma mümkinçiligine eýedi. Ol bu mümkinçiligi yrýa etdi. Ýurduň täze döwre gadam basandygy hakdaky umytlar bireýýäm gury ýatlama bolup galdy. (AP)

Garşydaş ýaragly toparlar paýtagtyň köçelerinde özara uruşýarlar. ABŞ ýurtdaky ilçihanasynyň şahsy düzüminiň haýal etmän alnyp gaýdylandygyny mälim etdi, emma çaknyşyklaryň awusyny köçeleriň ugrundaky öli ýatan ýa-da mygyllym bolan hassahanalarda ýaraly halda iňläp ýatan raýatlar çekýär. Şäherleşmedik ýerlerde uzak wagtlap möwjän gozgalaň gaýtadan tutaşýar.

Sudan parçalanýar. Sudanyň uzak wagtlap häkimiýet başynda oturan ýolbaşçysy agdaran parahatsöýüjilikli halk gozgalaňynyň yzysüre ýurduň täze döwre gadam basandygy hakdaky umytlar bireýýäm gury ýatlama bolup galdy.

Iň uly tragediýa bolsa, 46 million ilatly ýurduň häzirki

bikanunçylyklardan, hukuksyzlykdan we wagşyýanalykdan gaça durup biljekdigidi. Halkara jemgyýetçilik has köp ara girip ýa-da häkimiýet ugrundaky garpysygyň generallary we ofiserleri ýurtlarynyň asudalygyny öz bähbitlerinden öňde goýan bolsa ýa-da Sudanyň raýat edaralary has gowy goldanan bolsa we ýurduň ýolbaşçylary daşarky güýçlerden has köp goldaw alan bolsa, belkäm, amala aşmagy-da mümkindi. Emma ýurduň ýagdaýynyň gidişindäki aýgytlaýjy pursatda Günbatar Sudany ýüzüsti taşlady we ABŞ-nyň şol wagtky prezidenti Donald Tramp Sudanyň ynjuk demokratik synagyny goldamagyň ýerine ýagdaýy öz syýasy bähbitleri üçin ulandy. Günbatar Sudanyň içindäki göwnüçökgünligiň ýeke-täk, hatda baş arhitektory dälem bolsa, häzirki bulam-bujarlygyň ýüze çymmagyna goşant goşan rol oýnady.

Sudan demokratik hereketi birnäçe ýyl bäri göreşip gelýär, emma onlarça ýyla çeken harby hökümetden dynmak ugrundaky soňky synanşyk çöregiň bahasynyň gymmatlamagyna nägilelik bildirip edilen protest çykyşlara beleň berilmegi bilen 2018-nji ýylyň dekabrynda başlady. Nägilelikler çaltlyk bilen artdy we «Arap baharyndan» sekiz ýyl soňky protestler 2010-2011-nji ýyldaky gozgalaňlarda köp babatda gyrada galan Alžir, Liwan, Yrak ýaly ýurtlary ýakyp-ýandyran ikinji bulaşyklyk tolkunyna birigip ýaýrady.

Beýleki arap ýurtlaryndaky demokratik üýtgeşme hereketler ýaly Sudandaky gozgalaňyňam başyny gytaklaýyn idealist, bilimli professionallar çekýärdi. Bularyň köpüsi üýtgeşme ugrundaky göreşini sürgünde däl-de, ýurduň içinde alyp barýardy. Siriýa ýa-da Liwiýa ýaly ýurtlaryň tersine Sudandaky aktiwistler uruş jenaýatlary bilen aýyplanýan ilkinji döwlet ýolbaşçysy bolmak ýaly ýaramaz şöhrata eýe harby güýç we uzak wagtlap döwleti dolandyran Omar el-Beşiri agdaranda, raýat hökümeti talap edip protest bildirende hiç ýaraga ýapyşmady. Emma aktiwistleriň we raýat-jemgyýetçilik ýolbaşçylarynyň syýasy tejribesi pes gelýärdi. Olar goşun tarapyndan dargadyldy, şoňa çenli Sudanda demokratiýany, hatda doly raýat hökümetini-de ýola goýup bilmediler. Beşiriň 2019-njy ýylyň apreлиндäki agdarylyşygyndan soň Afrika bileleşiginiň guramagynda

baglaşylan ylalaşyk netijesinde harby gullukçylardan we protest liderlerinden ybarat wagtlaýyn geňeş düzüldi. Bu geňeşiň ahyrynda raýat hökümetiniň gurulmagyna önbaşçylyk etmegi göz önüne tutulypdy.

Munuň özi turuwbaşdan ynajlyksyzlandyrýan ylalaşykdy. Aktiwistler we raýat-jemgyýetçilik ýolbaşçylary eýýäm birküç hepde mundan ön köçäň ugrunda raýatlary gyryp-gyrjaşdyryp ýören we onlarça ýyllap pikirlerini açyk beýan edendikleri üçin olary türmä atýan hemişeki galtamanlar bilen häkimiýeti paýlaşmaga mejbur bolupdy.

Şol günlersw Sudany synlap duran köp kişi Müsürde we Iordaniýada bilim alan general Abdylfettağ Burhanyňam Darfurdaky gyrgynçylyklaryň aňyrsynda eliniň bardygy öňe sürülen ganojak «Janjawid» militaristlerinden düzülen otrýada serkerdelik edýän general Muhammet Hamdanyňam raýat hökümetine garaşly däldigini duýdurýardy. Burhandyr Hamdan diňe mejbur edilen wagtynda demokratik eglişikleri etjekdiler. Howpsuzlyk güýçlerine aýdanyny etdirip bilýän Burhan ýurtdaky hakyky agalyk sürýän topara öwrüldi. Aktiwistler arap dünýäsine itergi berip biljek islendik demokratik tolgunşygyň önüni almak ýçin Birleşen Arap Emirlikleriniň (BAE) we Saud Arabystanynyň täsirini, puluny ulanmaga synanyşjagyndan şübhelenýärdi. Indi önki şärikdeşi Hamdana (oňa köplenç Hemeti diýilýär) garşy söweşýän Burhan bilen Müsüriňem güýçli kontaktlary bardy. Emma Beşiriň agdarylmagundan we raýat geňeşiniň düzülmeginden soňky hepdelerde hemme zat üýtgedi, hiç kimse ýurduň ugrunyň hanjakdygyny anyk çaklap bilenokdy. Iň uly howatyr durgunlyk ýagdaýyndaky ykdysadyýetdi. ABŞ 2017-nji ýyldaky sanksiýalaryny ýatyranam bolsa, Sudany terrorçylygy goldaýan döwlet hasaplamagyny dowam etdiripdi, bulam maýa goýumlaryny goýmakçy bolýan kompaniýalary ürküzip, halkara guramalardan gelen haýyr-sahawatlaryň önüni petikläpdi.

Ine, şulam ABŞ-nyň we beýleki dünýä ýolbaşçylarynyň Sudany ýüzüsti taşlan iň aýgytlaýjy pursatydy. Halky köçelere çykaran ykdysady çöküşligi gowşatmak üçin ýurda maliýe çeşmelerini akdyryp, hökümet düzümindäki raýat gullukçylara goldaw berip

biljekdiler. Munuň ýerine 2019-2020-nji ýyllarda dürli ösüş maksatnamalaryna ownuk-uşak kömekleri eden boldular.

ABŞ Sudanda asudalygyň üpjün edilmegine goşant goşup, premýer-ministr Abdylla Hamduk bilen onuň ýaranlarynyň elini güýçlendirmek bilen esasy maliýeleşdirijiniň ýoluny baglaýan, terrorçylygy goldaýan döwlet kesgitlemesini çaltlyk bilen ýatyryp bilerdi.

Emma ABŞ «11-nji sentýabr» teraktynyň pidalarynyň ýakynlaryny ynjydaryn gorkusy bilen bu kesgitlemesinden el çekmegi birnäçe aýlap gijikdirdi. 2020-nji ýylyň saýlawlarynyň öňüsyrasynda daşarky syýasatda üstünlik gazanmak islän bähbitçil Tramp hökümeti ahyrsoňunda Sudanyň terrorçylygy goldaýan döwletleriň sanawyndan çykarylmanca Ysraýyl bilen «Ybraýym şertnamalary» atly ýaraşyk şertnamasynyň baglaşylmagyny talap etdi. Şertnamanyň baglaşylmagy milliardlarça dollarlyk IMF we Bütindünýä bankynyň fondunyň ulanylmagyna mümkinçilik döretmelidi. Muňa goşmaça Sudan ýurduň ýaňy agdaran režimi bilen baglanşykly 1998-nji we 2000-nji ýyldaky terrorçylykly aktlarynyň pidalary üçin ahyrynda 335 million dollar kontribusiýa tölemäge mejbur edildi.

Umuman alanda Ysraýyla garşy duşmançylykly pozisiýa eýe tipiki musulman-arap ýurdy bolan Sudan at-abraýyny bir gyra zyňyp, 2021-nji ýylyň 6-njy ýanwarynda «Ybraýym şertnamalaryna» gol çekdi. Ýöne dillere dessan halk gozgalaňynyň üstünden eýýäm ýigrimi aý geçipdi. Geçen şunça wagtyň içinde sudan ykdysadyýeti global çäklendirmeleriniň agramy we generallar bilen olaryň tarapdarlarynyň gözegçiliginde korrupsiýanyň hem-de ýaramaz hökümetiň dowam edýändigini sebäpli hasam köp zyýan çekdi. Demokratiýa garşy sinizm möwç aldy.

2021-nji ýylyň oktýabrynda goşun birnäçe sudansynaslaryň çaklan zadyny etdi. Burhan we Hemeti häkimiýeti ele geçirdi. Harbylar Hamduky öý tussaglygyna aldy. Harbylaryň garnizonlaryna dolanyp barmakdan ýüz öwürmekleriniň sebäbi gizlin däl. Raýat hökümeti generallaryň uruş ygylan etme ygtyýarlygyny çäklendirip, olary geçmişdäki eden-etdilikleri üçin jogapkärçilige çekjekdi we dürli dildüwşiklerini paş etme howpuny döretjekdi.

Hamduk ahyrynda boşadyldy, ýöne Burhana ýakyn geljekde güýç toplam biljek masgaralaýjy şertlere gol çekmekden ýüz öwürdi. Şindizem biri-birine garşy urşup ýören we öýlerine çekilen raýatlary öldürmekden gaýra durmaýan iki general iş başyna geldi.

Sudanyň demokratiýa synagy soňlandy. Elbetde, bu synagyň şowsuzlygynyň iň uly jogapkäri sudanlylaryň özi. Russiýa, Müsür, BAE, Saud Arabystany ýurduň içerki işlerine goşuldy. Emma Günbatar dogrusyny etme we Sudanyň harby hökümetden raýat hökümetine geçip, birazajygam bolsa demokratiýa ýakynlaşmagyna goşant goşma mümkinçiligine eýedi. Ol bu mümkinçiligi yrýa etdi.

Borzu DARAGAHİ,
halkara korrespondent / @borzou

Duşenbe, 01.05.2023 ý. Publisistika